

De Goudse sigarennijverheid

Bert Bohnen

Iedereen met een tafel, een plaat zink, een scherp mesje en een pot Arabisch gom kon zo beginnen als sigarenmaker. Veel kapitaal had je niet nodig. Gewoon thuis, in de schuur, in een achterkamer of op zolder kon je je gang gaan. Het enige waar wat geld in moest worden geïnvesteerd was het inkopen van een voorraad tabak. De sigarennijverheid is lang handwerk gebleven. Tabaksbladeren werden handmatig gekerfd en versneden, gemengd en verwerkt tot het binnengoed, de zogenaamde 'poppen'. Deze werden in de alom bekende sigarenvormen gelegd en onder een pers kregen die een bepaalde vorm en vastheid. Daarna werd de pop bekleed met het omblad of dekblad. Een likje lijm hier en daar om dat omblad vast te zetten en de sigaar was in feite klaar. Dit laatste werkje was de taak van de ervaren sigarenmaker. Het kerven en poppen maken werd door hun hulpjes gedaan, meestal zijn eigen vrouw en kinderen of leerjongens. Had hij een bepaalde hoeveelheid sigaren gemaakt, dan ging hij daarmee de boer op, op de fiets langs zijn klanten in de stad, naar particulieren, maar ook naar sigarenmagazijnen. Niet alleen in Gouda, maar ook in de Krimpenerwaard en de Lopikerwaard had hij zijn adresjes. Ging het een beetje voor de wind, dan nam hij iemand in dienst en al gauw ontstonden er op die manier sigarenfabriekjes.

Welke betekenis had de sigarennijverheid voor Gouda?

Gemeten naar de aandacht die de sigarennijverheid heeft gekregen van Goudse geschiedschrijvers lijkt die geen al te grote rol gespeeld te hebben. De geschiedenis van de Goudse sigarenmakers, sigarenfabrieken en -fabrikanten is er in de tot nu toe verschenen literatuur over de Goudse historie bekaaid vanaf gekomen. Soms wordt in die historische stadsbeschrijvingen wel melding gemaakt van het bestaan van sigarennijverheid, maar welke betekenis en omvang deze bedrijfstak in Gouda en voor de gehele Nederlandse sigarenindustrie heeft gehad blijft onderbelicht. Slechts in het proefschrift van H.F. Wessels, met als titel *Gouda. Proeve ener stadsmonographie*, uitgegeven in 1939, wordt in een apart hoofdstuk speciaal aandacht besteed aan de betekenis van de sigarenindustrie in Gouda. Ook Wessels heeft niet zo'n hoge pet op van het belang van de Goudse sigarennijverheid. Al in het begin van zijn hoofdstuk over de sigarenindustrie merkt hij op dat hij deze tak van industrie niet behandelt omdat deze industrie een stempel zou hebben gedrukt op het Goudse stadsbeeld of omdat deze bedrijfstak zoveel werkgelegenheid bood voor de Goudse bevolking (volgens hem nam de Goudse sigarenindustrie in vergelijking tot die in andere steden geen bijzondere positie in) maar alleen omdat de sigarennijverheid vóór en tijdens de Eerste Wereldoorlog een belangrijke rol in Gouda heeft gespeeld. De ontwikkelingen in deze bedrijfstak zouden typerend zijn geweest voor de ontwikkelingen in de gehele Nederlandse sigarenindustrie.

De ontwikkeling van de Nederlandse sigarenindustrie in grote lijnen

De ontwikkeling van de Nederlandse sigarenindustrie is in feite beperkt tot de periode vanaf halverwege de negentiende eeuw tot iets over de helft van de twintigste eeuw. Overall in ons land ontstonden rond 1840 in steden en dorpen sigarenmakerijen. Meestal waren dat éénmansbedrijfjes. Men verkocht de sigaren in eigen winkels, naast allerlei andere tabaksartikelen zoals snuif en tabak. Degenen die zich meer specifiek op het produceren van sigaren toelegden gingen met hun producten letterlijk de boer op. Zij produceerden vrijwel uitsluitend voor de lokale en regionale markt. Bedacht moet

worden dat er bijna nog geen sprake was van een fatsoenlijke infrastructuur. Wegen waren er nauwelijks en de spoorwegen stonden nog in de kinderschoenen. Het meeste vervoer gebeurde in die tijd met de trekschuit of de beurtvaart over water. Met de ontwikkeling van de infrastructuur, de aanleg van wegen en spoorwegen, maar ook de verbetering van waterwegen ontstond de mogelijkheid om producten ook in verder gelegen regio's af te zetten.

De sigarennijverheid was uitsluitend handarbeid, er kwamen dan ook geen machines aan te pas. Om te kunnen concurreren moest worden bespaard op loonkosten. Omstreeks 1900 zien we een trend dat veelal de wat grotere sigarenfabrieken naar gebieden verhuisden waar de loonkosten laag waren. De sigarenfabriek van Van Abbe, bekend van het merk 'Karel I', sloot zijn poorten in Amsterdam en vestigde zich in Eindhoven. Goulmy & Baar, ook een groot Amsterdams bedrijf, vestigde zich in 's-Hertogenbosch. Na de Eerste Wereldoorlog zette die trend zich versterkt door. Valkenswaard werd het centrum van de sigarenindustrie in Noord-Brabant.

De lokale sigarennijverheid

Het betreft hier vooral de Goudse sigarennijverheid en niet de Goudse sigarenindustrie, want als het gaat om industrie, dan hebben we het over mechanisatie, en tot een echte industrie is de sigarennijverheid in Gouda nooit uitgegroeid. Spreken we over de geschiedenis van de Goudse sigarennijverheid dan kan die het beste worden ingedeeld in een tweetal periodes, namelijk een periode vanaf het ontstaan van de Goudse sigarennijverheid (dus rond 1840) tot aan de Eerste Wereldoorlog en een periode vanaf de Eerste tot en met de Tweede Wereldoorlog. Kenmerkend voor dit onderscheid is een drietal vrij ingrijpende gebeurtenissen, dat net na de Eerste Wereldoorlog plaatsvond: de invoering van de tabaksaccijns, het feit dat iedereen die zich als zelfstandige vestigde, zich moest laten inschrijven in het handelsregister van de Kamer van Koophandel en ten slotte de omvangrijke invoer van goedkope sigaren uit Duitsland, waartegen niet viel te concurreren. De Duitse sigaren waren goedkoper dan het materiaal dat Nederlandse sigarenmakers nodig hadden om sigaren van te maken. De sigarennijverheid in Gouda kreeg daarvoor met een flinke crisis te maken. Sigarenfabrikanten richtten zelfs samen met de verschillende sigarenmakervakbonden een werklozencomité op teneinde er voor te zorgen dat de vele werkloze sigarenmakers op de een of andere manier weer aan de slag konden.

Twee grote sigarenfabrieken

In beide periodes, dus die van vóór en die van na de Eerste Wereldoorlog, was in Gouda een dominante rol weggelegd voor een tweetal grote sigarenfabrieken. Voordat de sigarennijverheid opkwam was men allang vertrouwd met tabak. Gouda was daarop zeker geen uitzondering. Integendeel, ongetwijfeld zal de productie van pijpen, waar-

(AUBRIEK 1A.)

15 890.

Naam van den inzender:

D. G. van Freumingen, te Gouda.

Soort der waren:

Tabak en sigaren.

Dagteekening waaronder de *vermeende inschrijving* heeft plaats gehad:

29 Augustus 1901.

Beschrijving:

Het merk stelt voor het beeld van den god des koophandels, met den linkerarm rustende op een vat tabak. Ter weerszijden van Mercurius is een koopvaardijsschip, het eene gezien aan stuurboordzijde en het andere, op welks spiegel het woord: CHINA, aan bakboordzijde. Tusschen beide vaartuigen ziet men den voorsteven van een ander schip. Aan de voorzijde van het vat tabak staat een pot, waarop in schuine richting het woord: KAFFE en iets lager staan twee melisbrooden. Ter rechterzijde der beeldtenis is de afbeelding van een haan met den kop achterwaarts gekeerd. Vervolgens een carrot in schuine richting, rustende tegen zes op elkander gestapelde kistjes; daarnaast een baal en kisten van grootere afmeting dan de bovengenoemde. Aan de onderzijde van het merk staat: DE KOOPHANDEL.

Afbeelding:

door de Goudse pijpenindustrie vermaard was geworden, een rol hebben gespeeld bij de opkomst van de tabaksindustrie. Tussen 1800 en 1850 wemelde het in Gouda van de tabakskerverijen, tabaksfabrieken en van tabakshandelaren, die meestal ook een winkel hadden waar niet alleen tabak maar ook drank werd verkocht. Die tabaksnijverheid heeft ongetwijfeld aan de wieg gestaan van de Goudse sigarennijverheid. Ook de kennis van tabak en de handel daarin zullen voor de prille sigarennijverheid niets nieuws zijn geweest. In hoeverre het ontstaan van de sigarennijverheid in Gouda zich gezien deze voorgeschiedenis onderscheidt van die in andere plaatsen is niet bekend.

Vanaf 1874 tot 1893 was de sigarenfabriek van Van der Garde & Vrijlandt, gevestigd op de Kleiweg op nummer 40, later op nummer 29, verreweg de grootste sigarenfabriek, waar in de bloeitijd zo'n 130 sigarenmakers werkzaam waren. In 1893 werd dit bedrijf overgenomen door een Rotterdamse sigarenfabriek en verdween het uit Gouda.

In de periode na de Eerste Wereldoorlog was de sigarenfabriek van J.A. Donker de onbetwiste leider. Donker was kort na 1890 begonnen met een klein bedrijfje en wordt in 1897 en 1899 vermeld als sigarenfabriek met een vestiging op de Raam. In 1902 zien we Donker terug op de Markt in Gouda en in 1910 werd de nieuwe fabriek aan de Graaf Florisweg in gebruik genomen, die enkele jaren geleden is gesloopt. Hoewel het bedrijf blijkbaar al voor de Eerste Wereldoorlog behoorlijk in de lift zat, is Donker pas na de Eerste Wereldoorlog met het merk 'Napoleon' alom bekend geworden. Net voor de Tweede Wereldoorlog en na het overlijden van J.A. Donker werd de sigarenfabriek opgeheven en verdween de administratie naar de Graaf Egbertfabrieken in Culemborg. Donkers zoon, G.A. (Geb) Donker, die sinds 1932 het sigarenmagazijn 'De Kroon' exploiteerde op de Kleiweg en natuurlijk de fameuze Napoleonsigaren verkocht, startte nog zelf met de productie van sigaren, ondergebracht in de Nelson Sigarenfabrieken op de Nieuwehaven. Hij voerde na de sluiting van de fabriek van J.A. Donker nog wel het merk 'Napoleon', maar deed uiteindelijk zijn bedrijf in 1954 over aan een zekere Bots, afkomstig uit Valkenswaard.

Klantenbinding en arbeidsverhoudingen

Een andere bijzondere ontwikkeling na de Eerste Wereldoorlog was het ontstaan van verschillende soorten agentschappen. Sigarenwinkeliers in bepaalde steden kregen bijvoorbeeld het alleenrecht om sigaren van een belangrijk merk te verkopen. Sommige sigarenfabrieken stichtten filialen in andere steden, zoals de firma Hillen, een sigarenfabriek uit Delft, die in een groot aantal plaatsen en ook in Gouda een eigen verkooppunt inrichtte. Ook Wijtenberg uit Leiden vestigde een filiaal in Gouda.

Hoe reageerde de Goudse sigarennijverheid op deze ontwikkeling? J.A. Donker probeerde in ieder geval op deze ontwikkeling te anticiperen. Hij stichtte een filiaal en wel op het Vrijthof in Maastricht, om reden dat daar de lonen lager waren dan in Gouda.

Donker had op die manier van 1921 tot 1933 ook een steunpunt in het uiterste zuiden van ons land om zijn producten af te zetten. Hij nam in 1932 de fabriek 'De Kroon' van Boelaars en Zonen in Eindhoven over. Waarschijnlijk had J.A. Donker al reeds eerder een belang in dit bedrijf gekregen, want op 21 juli 1916 liet hij een merk met de tekst 'Sigarenfabriek De Kroon - Boelaars & Zn., Eindhoven Holland' deponeren.

Over de arbeidsverhoudingen in beide periodes zijn boeken vol te schrijven. De periode voor de Eerste Wereldoorlog wordt gekenmerkt door een reeks grotere en kleinere arbeidsconflicten. Ook in Gouda kregen zowel de kleinere als grote sigarenfabrieken te maken met soms langdurige stakingen. Werken op stukloon was de normaalste zaak van de wereld. Sigarenmakers kregen een afgepaste hoeveelheid tabak en moesten daarvan zoveel mogelijk sigaren maken. Degenen die daar het handigst in waren verdienden dus het meest. Veelal kregen de besten ook de hoogste prijs per stuk. Het was de normaalste zaak dat sigarenmakers regelmatig, soms na één of twee weken op de bonnefooi

naar een andere sigarenfabriek stapten en daar dan ook direct aan de slag konden; een vast dienstverband kende men niet.

'Blauwe maandag'

Sigarenmakers waren over het algemeen geen lieve jongens. De meesten lustten graag een borrel en wanneer zij na een week ploeteren aan het eind van de zaterdagmiddag werden uitbetaald, gingen zij vanaf dat moment en meestal ook de zondag erna, volledig uit hun dak. Op maandag waren zij meestal te beroerd om te gaan werken. Het was dan ook een gewoonte dat sigarenmakers 'maandag' hielden. Dat wil niet zeggen dat 'blauwe maandag' een begrip is dat ontstond in de sigarennijverheid, maar wel dat de sigarenmakers daar een belangrijke bijdrage aan hebben geleverd.

In een sigarenfabriek zaten twintig, dertig of wel meer sigarenmakers met hun hulpjes bij elkaar. Er waren geen machines aanwezig, zodat men op een normale manier met elkaar kon praten. Er werd dan ook flink onder het werk gekletst en geroddeld, maar ook allerlei informatie werd uitgewisseld. Met name de opkomst van vakorganisaties en linkse politieke partijen was het gesprek van de dag. Sigarenfabrikanten was dat een doorn in het oog en bedachten allerlei manieren om te voorkomen dat 'opruiende' taal in hun bedrijven werd gesproken. Zij lieten 'voorlezers' opdraven en stimuleerden het zingen van stichtelijke liederen.

Tot slot

Dit verhaal geeft uiteraard geen compleet beeld van de rol van de sigarennijverheid in de Goudse samenleving, daarover is wel meer te vertellen. Gesprekken met geboren en getogen Gouwenaars hebben duidelijk gemaakt dat vrijwel iedereen één of meer familieleden heeft gekend die werkzaam waren in de sigarennijverheid. Er zijn nog steeds Gouwenaars te vinden die kunnen vertellen over hun ervaringen in Goudse sigarenfabriekjes. Het zou een leerzaam project kunnen zijn die verhalen eens te verzamelen, zodat die voor het nageslacht bewaard worden en een rol kunnen spelen bij het verkrijgen van een nauwkeuriger beeld van de Goudse sigarennijverheid.

Bewerkte tekst van een lezing in het Catharina Gasthuis in Gouda ter gelegenheid van het 25-jarig jubileum van de Pijpelogische Kring Nederland, op zaterdag 11 oktober 2003. De auteur is graag bereid aan belangstellenden aan te geven op welke bronnen zijn lezing is gebaseerd (bbohnen@worldonline.nl).